

Arhivi in kazenska sodišča

JELKA MELIK

Arhivi so ustanove najnovejšega časa. Njihov vstop v svet in pravi položaj v družbi se pravzaprav šele začinja. Razmišljanja in trditve v tem sestavku se nanašajo seveda le na tako imenovane zgodovinske arhive, ki hranijo javno arhivsko gradivo. Pomen in vloga arhivov v neki družbeni skupnosti, državi, sta tesno ali bolj neoločljivo povezana z vlogo in pomenom, ki ga ima v tej isti družbeni skupnosti, državi zgodovinske oziroma zgodovina. Bolj se neka družba zaveda pomena zgodovine, svoje preteklosti, tem bolj cenjeni in urejeni so arhivi, višja in širša strokovna usposobljenost ter večja odgovornost se zahteva od arhivistov, večja je skrb za dokumente pri ustvarjanju arhivskega gradiva. Zgodovinske je doslej naredilo dolgo pot od pripovedi do znanosti. Sprva je bila v ospredju zanimanja bolj politika, opisovanje pomembnih dogodkov in življenja ter uspehov vladarjev, pozneje postanejo predmet proučevanja vse bolj široke množice, pisana in raznovrstna področja življenja. V ospredje vedno bolj stopa iskanje širše resnice in prikazovanje celovitejše podobe neke družbe, naroda. Vse manj osamljene so trditve tistih, ki menijo, da je naloga zgodovine predvsem iskati zakonitosti v razvoju človeške družbe, odkrivati izvor družbenih in političnih pojavov, ki so še danes žgoči, omogočiti lažje reševanje sodobnih problemov, pomagati dojeti smisel tega, kar se dogaja danes.¹ Vse pogostejše so težnje in v nekaterih strokah tudi že potrebe, da bi zgodovina služila politiki drugače, kot je bilo v navadi doslej, ko jo je le ta uporabljala predvsem za opravičilo, za dokaz o pravilnosti svojega ravnanja, za vzpodbudo pri svojih zahtevah.² Naravoslovje se pri iskanju resnice poslužuje poskusov, družboslovje si more v ta namen pomagati s primeri iz preteklosti. Tako zgodovinske pa, ki ne želi ustvarjati mitov za potrebe posameznikov, skupin, organizacij ali strank, temveč iskati resnico, potrebuje arhive, ki odbirajo, hranijo in ponujajo podatke o preteklosti, pisne vire.³

Človek ni le biološko, temveč je tudi kulturno bitje. Kot kulturno bitje je zgodovinsko bitje in

kot tako ima tudi zgodovinsko zavest. Vsak rod predaja svoja dognanja naprej in prihodnji rodovi jih sprejemajo prek vzgoje ter razvijajo naprej. Narod brez zgodovine in zgodovinske zavesti zato ne more biti kulturni narod.⁴ Arhivi posredujejo znanje, vedenje in izkušnje preteklih rodov v sedanost in prav tako znanje, vedenje in izkušnje sedanosti prihodnjim rodovom. Seveda v tej dejavnosti niso edini. Številne družbene ustanove in posamezniki vsak na svoj način in na svojem področju opravljajo to nalogo. V čem je posebnost in izjemnost arhivov? Le ta naj bi bila v njihovi težnji po celovitosti, splošnosti in zavezanosti resnici. Od njihove prvotne vloge in službe koristim posameznikom do vse bolj zamotane in zahtevne naloge služiti koristim čim širše družbene skupnosti, ohraniti preteklost nekega naroda v celoti. Arhivi imajo nalogo, da čimbolj zvesto odražajo neko družbo na vseh ravneh bivanja. Njihova pristojnost se razteza na vsa področja človekove dejavnosti v neki družbi. V ta namen morajo arhivi določiti in ohraniti najpomembnejše dokumente, ki so v nekem času in prostoru nastali kot odraz delovanja, predvsem oblastnih organov, organizacij, ustanov in posameznikov. Arhiv je torej tisti temeljni kamen, na katerem je mogoče graditi naprej, spoznavati najprej zgodovino in nato na podlagi zgodovinskih odkritij sklepati o sedanosti ter iskati odgovore na današnje probleme in vprašanja. Arhiv kot vskladiščeni spomin neke družbene skupnosti, kot ohranjevalec njene preteklosti, uaj bi bil njeno čimboljše ogledalo, v katerem mora odsevat tako njena svetla stran z vsemi uspehi in odklani, kot tudi njena temna stran z vsemi napakami, slabostmi in zablodami. Arhivisti naj bi torej odbrali dokumente, ki bodo vsakokratno družbeno skupnost čimboljše predstavili, njene zgornje, srednje in spodnje plasti, njene oblikovalce in tako imenovane male ljudi ter ljudi z dna in obrobja. Višja je zavest, da nam pogled na prehojeno pot in storjene napake daje možnost, da se jim v prihodnje izognemo, večja bo skrb za zgodovinske vire, ki nam lahko tako spoznanje omogočijo.

Tudi naša, slovenska najnovejša arhivska zakonodaja⁵ podpira zgoraj izraženo mnenje. Zakon o arhivskem gradivu in arhivih namreč določa, da je arhivsko gradivo tisto dokumentarno gradivo, "ki je bilo prejeta ali je nastalo pri delu

¹ Primerjaj: Janko Pleterški, Branko Božič: *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*, Maribor 1975, str. 9.; France Dolinar: *Zgodovina učiteljica?*, v *Poslednja revolucija*, Ljubljana 1982, str. 61.

² Primerjaj Bogo Grafenauer, *Svetovna zgodovina*, Ljubljana 1981, Uvod, str. XXIX-XXXIII.

³ Več o tem glej: *Historical Research on Crime and Criminal Justice*, Strasbourg 1984.

⁴ Pevzeta po Anton Testenjak, *Skozi prizmo besede*, Ljubljana 1989, str. 83-84.

⁵ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih z dne 10. 4. 1999, Uradni list Republike Slovenije 20/1999.

pravnih oziroma fizičnih oseb in ima trajen pomen za znanost in kulturo⁶. Iz nadaljnjih členov je razvidno, da je najpomembnejše gradivo tisto, ki nosi naziv "javno arhivsko gradivo". To so predvsem odbrani dokumenti organov - državne oblasti, organov lokalnih samoupravnih skupnosti ter pravnih oseb, ki izvajajo javna pooblastila oziroma opravljajo javno službo. Na arhivistih torej stoji pomembna naloga - določanje spomina neke družbene skupnosti, na arhivistih državnega arhiva⁷ - spomina države. Za najpomembnejše dokumente so po črki zakona določeni zapisi državnih oblastnih organov. Kateri organi so to? V sodobnih, tako imenovanih pravnih državah jih delimo na tri skupine, na zakonodajne, upravne in sodne. Zakonodajni organi so najvišji organi oblasti. Njihova temeljna naloga je sprejemanje zakonov in drugih pravnih aktov, ki oblikujejo za vse obveze pravni red posamezne države. Le tega sestavljajo ustava, zakoni in drugi pravni predpisi. Izvršilno-upravni organi opravljajo izvršilno in upravno nalogo v državi. Ta skupina organov je odgovorna za udejanjanje pravnega reda. Zaradi izvrševanja zakonov in drugih pravnih aktov zakonodajnih organov imajo izvršilni organi izjemno pomembno vlogo pri odločanju, saj je uresničevanje neke odločitve praviloma sprejemanje novih, konkretnjših odločitev, s katerimi prva odločitev šele dobi pravo vsebino. Poleg tega imajo izvršilni organi, ki so za svoje delo sicer odgovorni predstavniškemu organom in od njih odvisni, tudi pomembno zadolžitev, da nasvetujejo, katere zakone je treba sprejeti. Zakonodajni organi odločajo o ciljih, izvršilni organi pa o načinih, kako te cilje uresničiti. Sodni organi predstavljajo tretjo skupino državnih organov oblasti. Sodno oblast izvaja sistem državnih organov, ki ga imenujemo pravosodni sistem. V širšem pomenu sodijo v pravosodje tudi organi pravosodne uprave, ki skrbijo, da se sodna funkcija države izvaja, da ima sodstvo potrebno osebje in prostore. V ožjem smislu pa štejemo v ta sistem predvsem sodišča, ki so sicer državne ustanove, a naj bi bili od drugih vej državne oblasti, od legislativne in eksekutivne, praviloma neodvisni, vezani le na zakon. Praksa se tej zahtevi seveda le bolj ali manj približuje. Sodišča s svojimi odločitvami neposredno posegajo v pravice različnih oseb in razrešujejo spore, ki med njimi nastanejo. Kazenska sodna oblast je del sodne oblasti. Izvršujejo jo kazenski sodni organi, ki preiskujejo, obravnavajo in sodijo kazenske zadeve.

Arhivi so doslej daleč največ pozornosti in skrbi posvečali drugi veji oblasti, izvršno-upravnim organom. Sodstvo je bilo bolj ali manj zanemarjeno. Arhivistom-zgodovinarjem se vloga

sodišč nekako ni zdela odločilna v življenju države, pravnikov pa doslej med arhivisti ni bilo veliko, predvsem ne toliko, da bi imeli kakšno odločilnejšo besedo.⁸ Vendar je predvsem delo kazenskih sodišč in tožilstev v vsakem času in v vsaki družbi zelo pomembno. Kazensko sodstvo je namreč izvajalec kazenskega prava, ki kar najmočneje posega v življenje ljudi in ga usmerja. Zakaj? Pravo je ena izmed tvorb ljudskega duha in sicer tista, ki je plod težnje ljudi za redom v medsebojnih odnosih. Pravo je poleg morale in običajev eden poglavitnih usmerjevalcev družbenega življenja. Vedenje in ravnanje ljudi je lahko z veljavnim pravom neke države skladno, ali pa mu nasprotuje. To drugo vedenje in ravnanje imenujemo pravne kršitve. Tiste pravne kršitve, ki najmočneje ogrožajo vrednote neke države, so razglašene za kazniva dejanja. Kazensko pravo je zato nekakšno jedro vsega prava v neki skupnosti, saj varuje in ohranja temeljne vrednote neke družbe in s tem omogoča njen obstoj. To so v določenem času in prostoru priznane tako temeljne vrednote posameznika kot tudi temeljne družbene vrednote. Med prve sodijo človekovo življenje, telesna nedotakljivost, svoboščine in pravice, premoženje in varnost. Med druge štejejo družbena ureditev, varnost države in njene najpomembnejše ustanove. Zavarovane vrednote so delno vrednote, skupne večini ljudi, ki neko družbo sestavljajo, delno pa so to zavarovane koristi tistih, ki imajo v rokah oblast.

Kazensko pravo v najširšem pomenu obsega: materialno kazensko pravo, ki določa najprej kazniva dejanja, nato kazni oziroma druge ukrepe zoper storilce teh dejanj in še pogoje za uporabo kazenskih ukrepov; kazensko formalno ali procesno pravo, ki ureja postopek sodišč in drugih državnih organov ter pravice drugih udeležencev v kazenskih zadevah; kazensko izvršilno pravo s pravili za izvršitev kazenskih sankcij in organizacijsko pravo s predpisi o oblikovanju ter sestavi organov za odkrivanje in kazenski pregon kaznivih dejanj ter sodišč. Kazensko materialno pravo so predvsem zapovedi in prepovedi, ki so vzete iz obstoječe morale in običajev neke družbe, prav tako pa tudi določeni pravni predpisi, ki so nastali zgolj z namenom zaščititi koristi nosilcev oblasti v državi oziroma zasledovati politične cilje.⁹ Značilnost teh pravnih pravil je, da poleg zapovedi oziroma prepovedi vsebujejo tudi zagroženo pravno posledico ali sankcijo za kršitelje oziroma storilce kaznivih dejanj. Te pravne posledice so predvsem v advzemu ali omejitvi določenih pravic, kot prostosti, premoženja, telesne nedotakljivosti.

⁶ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, Uradni list Republike Slovenije 20/1999, čl. 2.

⁷ Danes nosi ime Arhiv Republike Slovenije in je del Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

⁸ Izkoljni pravni zgodovinar, akademik, profesor dr. Sergij Vilfan, ki je veliko svojega dela vložil v razvoj arhivistike in arhivov, je večkrat pripovedoval o nemoči na tem področju.

⁹ Več o tem Boris Furlan, *Istjem prava*, Pravni vestnik 1/1921, str. 13.

Dolžnost kazenskih sodišč je, nekoliko ponostavljeno, opravljati kaznovalno pravico države. Kazenski postopek začne teči, ko se pojavi utemeljen sum, da je bilo storjeno kaznivo dejanje - kršitev kazenskega prava. Med postopkom je treba ugotoviti, ali je bilo kaznivo dejanje tudi v resnici storjeno, določiti storilca in ga kaznovati. Kazensko sodstvo je del sodstva, katerega sestavo, pristojnost in način opravljanja njegove dejavnosti nekoliko določa že ustava, kjer so navadno podana osnovna načela o izvajanju sodne oblasti nasploh, predvsem pa zakon o kazenskem postopku, zakoni z določbami o ustroju, pristojnosti in načinu delovanja državnih organov, ki nastopajo v kazenskem postopku ter meddržavnih pogodbah. Seveda so zakoni le del kazenskega prava. Pravo vrednost dobijo zakoni šele z uporabo, kar še posebej velja za kazensko pravo, ki je le kup mrtvih določil, kup mrtvih zapovedi, prepovedi in groženj, dokler ga sodni organi ne spravijo v življenje.¹⁰ Zakonodajca s sodno prakso, delom državnih tožilcev, organov pravosodne uprave in drugih organov, ki posredno ali neposredno sodelujejo v kazenskem postopku, nam šele skupaj dajejo popolno podoba kazenskega prava. Kažejo, kaj od tistega, kar so določali zakoni, se je v resnici izvajalo, kateri od institutov, ki so jih novi zakoni vpeljali, so tudi v resnici delovali, in kako uspešno so opravljali svojo nalogo. Šele to skupaj daje pravilno sliko kulturne stopnje neke družbe. Kazenski spisi imajo torej neprecenljivo vrednost. Odsev družbenih razmer in politike države pa je zelo dobro videti tudi v dejanjih, ki kazensko zakonodajajo kršijo. Kazenski spisi nam kažejo tudi življenje samo, ko nam odkrivajo, s kakšnimi kaznivimi dejanji se je sodstvo srečevalo in ukvarjalo. Ob prebiranju le teh se pred nami kot na odru zvrstijo človeške tragedije, družbene drame. Zaslišanja prič in obtožencev nam lahko razodenejo marsikaj. Kažejo nam neko družbo z njene temne strani, odstirajo nam področja, ki nam jih navadno zgodovinska dela ne podajajo. Opazarjajo na življenje "malih" ljudi, in na nepravičnost ter nepoštenost "velikih". Seznanjajo nas s položajem ljudi, predvsem z njihovimi socialnimi težavami in moralnim stanjem. Kažejo tudi na politične nasprotjuke, na delovanje skupin, ki se ne strinjajo z obstoječo družbeno ureditvijo in razgaljajo njene napake, pomanjkljivosti, krivičnosti.¹¹

Kazensko pravo na eni strani družbo oblikuje, po drugi strani pa jo izraža. V njem odseva njena kulturna raven. Metod Dolene je zapisal: "Tako bi pravna življenje človeškega rodu, osobito pa vsakega naroda smeli nazivati kristalizacijo so-

cialne kulture poedinih dob..."¹² Prav zato predstavlja področje kazenskega sodstva tako nepogrešljivi del arhiva. Prehojena pot kazenskega prava je tako kot razvojna pot človeštva polna nazadovanj, padcev in stranpoti. Kljub temu je mogoče opaziti pot navzgor k vse večjemu spoštovanju človeka, večji pravičnosti in nenasilju. To se kaže predvsem v pojmovanju kaznivega dejanja, v odnosu do storilca kaznivega dejanja na eni strani in v odnosu do žrteve na drugi, v pojmovanju vloge kazni in drugih ukrepov zoper krivce kazenskih deliktov. Predvsem zadnje četrtino 19. stoletja imajo številni pravni teoretiki za začetek povsem novega obdobja kazenskega prava. Razvoju naravoslovnih ved so sledile družboslovne znanosti in tako tudi pravne vede. Racionalizem je odstopil mesto empirizmu. Spoznanja antropološke, socialne in neoklasične šole kazenskega prava so v začetku dvajsetega stoletja začele upoštevati prve kazenske zakonodaje: norveški kazenski zakon iz leta 1902, španski, danski, poljski. Jugoslovanski je bil celo med prvimi, narejen po švicarskem osnutku kazenskega zakona. Pomemben je bil premik težišča od kaznivega dejanja k storilecu kaznivega dejanja, za katerim stojita ideja specialne prevenije in ideja resocializacije kot cilja kazenskega prava. V ospredje stopijo protektivni, medicinski in kurativni ukrepi proti storilecem kaznivih dejanj kot posledica uveljavitve socialno-etičnih vrednot in ciljev. V novem kazenskem pravu je poudarjen spor med dvema temeljnima vrednostnima usmeritvama - retribucijo in prevenicijo ter pravičnostjo in smotrnostjo, ki se končuje z upoštevanjem obeh. Tako usmerjenost kazenskega prava je nujno spremljalo tudi izgrajevanje zelo elastičnega sistema določanja in odmerjanja kazni (sankcij) s širokim upoštevanjem vseh okoliščin, ki se nanašajo na dejanje in posebej na njegovega storilca. Tako se je uvedla pogojna obsodba in številne kategorizacije storilcev. Pomembno je uvajanje novih sankcij, varnostnih in vzgojnih ukrepov. Reformira se sistem izvrševanja kazenskih sankcij. Kazni od vzema prustosti se skrajšajo. Veliko sprememb je deležno mladinsko kazensko pravo. V nasprotju s tem naprednim razvojem kazenskopravne znanosti in njenega prodora v kazensko zakonodajo pa je kazensko pravo tega časa v Evropi zaznamovalo tudi kratko medvojno obdobje. Tu mislimo predvsem na komunizem, pozneje ljudske fronte, pa nacizem in fašizem, diktature, strah pred revolucijo, ki so povzročili velike spremembe obstoječih kazenskih zakonodaj, kar se je zgodilo tudi pri nas. Jugoslavija je dobila v tem smislu: zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi ter zakon o državnem sodišču. Vse to mora odkrivati arhivsko gradivo. Kljub načelno neodvisnemu sodstvu se prek kazenskih sodišč

¹⁰ Glej Dušan Džermekov, Psihološki moment u našem novom krivičnom zakonu, Mjesecnik LV/1929, str. 401.

¹¹ Primerjaj, Fred R. Shapiro, Jane Garry, Trial and error, New York Oxford 1998, str. VII-XI.

¹² Metod Dolene, Kultura in kazensko pravo v luči pravne zgodovine, Pravni Vestnik IV/1924, str. 130.

bolj ali manj vidno izvaja politika. Delovanje te veje oblasti določa zakon in v mejah le-tega odločajo sodniki. Prek kazenskih materialnih norm se ustrahujejo politični nasprotniki, prek kazenskega postopka pa odstranjujejo ali vsaj omejujejo. Ali ni trepet in strah vsakega človeka, državljana, največji ob misli, da bo moral stopiti pred sodišče, in prav tako njegovo upanje, da bo tam našel pravico in varnost? Ali ne presojujamo krivosti neke vladavine, političnega reda, režima prav po sodnih postopkih, s katerimi so onemogočili politične nasprotnike? Neko državo, družbeno skupnost ocenjujemo prav po tem, ali vlada v njej red, pravičnost, mir, upoštevanje človekovih pravic in vrednot za vse in vsakogar.

Ne moremo najti dokumentov, ki so že bili uničeni, ne moremo se izogniti napakam, ki so že bile storjene. Lahko pa se izognemo novim uničenjem, novim napakam. Seveda to ne pomeni, da bi morali ohraniti gore papirjev, ki bi morda nekoč prišli prav. Ne, prav nasprotno. To pomeni skrbno in strokovno utemeljeno določanje arhivskega gradiva, izbor dokumentov, ki imajo največjo izpovedno moč in takih dokumentov, ki zmorejo že zaradi svoje narave dobro predstaviti resnico. To pomeni prizadevanje za široko in raznoliko izobrazbo arhivistov. To pomeni zavzemanje, da postane skrb za ohranitev pomembnega arhivskega gradiva najprej zahtevana, da bo čez čas poslala splošno priznana vrednota naše družbe in države.

ZUSAMMENFASSUNG

ARCHIVE UND STRAFGERICHTE

In den neueren slowenischen Archivgesetzen wird als Archivgut jenes Registraturgut definiert, das bei "Rechts- bzw. natürlichen Personen eingegangen oder bei ihrer Tätigkeit entstanden und von dauerhaftem Wert für Wissenschaft und Kultur ist". Das wichtigste Schriftgut trägt den Titel "öffentliches Archivgut", darunter das ausgesonderte Schriftgut der Staatsbehörden. Bisher widmeten die Archive die meiste Aufmerksamkeit und Sorge der ausführenden Staatsgewalt. Die juristische Gewalt wurde mehr oder weniger vernachlässigt, obwohl die Arbeit von Strafgerichten und Staatsanwaltschaften zu jeder Zeit und in jeder Gesellschaft von großer Bedeutung ist. Von der Strafgerichtsbarkeit wird nämlich das Strafrecht ausgeübt, das in entscheidender Weise in das Leben der Menschen eingreift und dieses lenkt. Von der Strafgerichtsbarkeit wird die Gesellschaft einerseits geprägt, andererseits widergespiegelt. In der Strafgerichtsbarkeit wird auch das Kulturniveau erkennbar.

SUMMARY

THE ARCHIVES AND THE CRIMINAL COURTS

More recent archival legislature defines archival records as those documentary records, "which were received or created by the work of legal or natural persons and has durable importance for science and culture". The most important documents are those which are called the "public archival records", and among these, the selected documents of state authorities. Until now, the archives have focused their attention primarily on the executive and administrative bodies of government, while the judiciary was more or less neglected. In any period and in any society, however, the work of criminal courts and public prosecutors is very important as criminal courts administer criminal law which has a great impact on the lives of people with the guidelines it sets. The criminal law of a country both shapes and mirrors its society and is a reflection of the level of culture it has achieved.